

Y, 18.

4, 567.

34

VIRO MAGNIFICO,
AMPLISSIMO, DOCTISSIMO
**CAROLO CHRISTIANO
TITTMANNO**

SCRIPTVRAE S. DOCTORI,

THEOL. ADHVC IN ACAD. VITEBERG. PROF. PVBL. ORD. CONSIST. ASSES. PAST.
AD AED. VRB. PRIM. SVPERINT. IN CIRG. EL. GENERAL. ET ALVMN. ELECT.

EPHORO etc., nunc veto

PASTORIS DRESDENSIVM PRIMARII ET SVPERINTENDENTIS MVNVS CAPESENTI,
NEC NON SVPR. SENAT. ECCL. ASSESSORIS etc. GRAVISSIMAS PARTES SVBEVNTI

NOVOS HONORES GRATVLATVR,
ATQVE PIETATIS, VENERATIONIS ET OBSEQVII MONIMENTVM QVALECVNQVE
CONSECRAT

*DE SATISFACTIONIS NOTIONE CVM SCRIPTVRA S.
ET RATIONE SANA BENE CONSENTIENTE*

BREVITER EXPONENS

IOANNES CHRISTIANVS TIEMANN

APVD DANNIGCOESENSIS ET WALLVICENSIS IN DIOECESI GOMERANA PASTOR.

SERVESTAE

LITERIS FACHSELII MDCCCLXXXIX

34.

VIR MAGNIFICE,
AMPLISSIME, DOCTISSIME,
FAVOR SVMMO PIETATIS CVLTV
VENERANDE!

Quum per has temporis ecclesiae Saxonicae felicissimi rationes, quibus ad omnium, qui TE norunt, vota novum illud munus subis, tum de doctrina, tum de gravissimis TVIS in rempublicam literariam et studia praeprimis theologica meritis, tum de pluribus benivolentiae TVAE nulla virtute mea mihi comparatae signis praecipue cogitarem, non poterat non apud me subnasci consilium, haec mentis tam gratae, quam admirationis TVI plenae sensa palam profitendi, ac pietatis, quae hucusque tacita TE coluit, publicum veluti documentum Nomini TVO summe Venerando consecrandi. Nec

VIR MAGNIFICENTISSIMUS
AMPLISSIMUS DOCTISSIMUS
FAVOR SVMMO PIETATIS CULTV
VENERANDI

quidquam tamen propius factum est, quam ut ingenii imbecillis viriumque iusto magis exiguarum cogitatio retineret manum haecece conantem. Facile quippe apparebat, quot et quanta essent, quae requirerentur ab eo, qui talia ausurus in summorum virorum conspectum procedere gestiret. Eruit tandem animus dubium, atque hinc inde vacillantem confirmavit singularis, quae in TE est, humanitas, quam quotusquisque est, qui non expertus sit? amet? admiretur? Ea fretus has plagellas non aliquo eruditionis, quae in me nulla est, sed verae et non fucatae pietatis nomine commendabiles in manus TVAS trado, nec tam spero, quam potius confido, sereno TE illas et hilari vultu accepturum, memoremque esse Ciceroniani illius: *prima sequentem honestum est in secundis aut tertiis subsistere.*

Maxi-

Maximum quidem est, ac ex omni parte gravissimum, quod mihi sumsi, scribendi argumentum, momentis suis longissime superans vires meas. Sed sumsi eo fine, ut cum hisce temporibus in eo praecipue spectetur civitatis Christianae doctor, opportunitatem nanciscerer, rationes TIBI de mea in satisfactionem Christi Servatoris O. M. fide reddendi, eamque TVO, utut communis eorum, qui in terris Saxonis religionem Christianam publice docent, praeceptoris examini et iudicio gravissimo, longo oraculorum divinatorum usu, veraeque Philosophiae cognitione exculto submittendi. Hanc igitur qualemcunque scriptunculam TV, Vir Summe Venerabilis, Fautor Optime, pro ea, qua etiam vires desunt, voluntatem tamen aestimare soles, benivolentia legere ne dedigneris, ignoscasque homini veritatis quidem, qua religio Christiana nititur, studioso, ea tamen, qua TE pollere nemo nescit, illam proponendi et contra adversariorum obiecta-

cula defendendi facultate plane destituta, qui qualiacun-
que sint, quae in hanc rem disseruerit, non nisi suae in
Christum Iesum fidei, verissimique in TE amoris testandi
causa proponere voluit.

Caeterum enixissimis ad Deum ter O.M. me conver-
to precibus, ut in hac provincia, quae per Principis
Electoris Serenissimi clementiam, ut meritis TVIS iusti
tribuantur honores, TIBI est demandata, gratiam suam
nullo tempore non TIBI adiungat comitem, cum quo-
libet sole novo novis TE instruat viribus, et res TVAS
omnes ita semper regat, ut voto TVO, quod semper
fuit, ardentissimo, bene de republica Christiana merendi,
atque gravissimi muneris partibus possis felicissimo ausu
facere fatis. Coeptis, laboribus, studiis TVIS sum-
mum Numen semper annuat, TE cum omnibus TVIS
fospitem incolumemque ad seros usque dies conservet, at-
que

que salutis per satisfactionem Christi partae indies luculen-
tioribus TE frui documentis iubeat, nec unquam vere
bonis carere TE patiatur.

Ita profecto fiet, ut in societate virorum, omni laude
mea maiorum, in quam venire TIBI contigit, BVRGS-
DORFII, factis et meritis suis cui conspicuis cunque
non minus quam nomine et genere nobilis, et HERR-
MANNI, per longam annorum seriem iam de nobis et
patribus nostris excellenter meriti, civitati Christianae,
quae in Saxonia floret, indies plus utilitatis, adiumenti,
puritatis atque splendoris, pro admirabili doctrina, sa-
pientia et studio TVO afferas.

De me tandem ita habeas persuasum, res TVAS
me non minus unquam ac meas providae Dei curae com-
mendaturum, et, ut benevolentia TVA indies dignio-
rem

rem me reddam, maiori indies studio esse laboraturum.
Vale, et quod observantissime obsecro, commendatissi-
mum me semper habe, qui donec rebus humanis eripiar,
ero

NOMINIS TVI SVMME VENERABILIS

cultor religiosissimus
IOANNES CHRISTIANVS TIEMANN.

Ipsa Christo Duce.

§. 1.

Non mirum est, caput de satisfactione Christi vicaria per multa secula a novatoribus sciolis atque impiis eo fine in examen esse vocatum, ut illud non dubium modo et incertum redderent, sed si eventus votis responderet, penitus etiam exstirparent. Nam cum hoc caput profecto sit *λεθος ἀνεργωνιαίος*, cui universum quasi religionis Christianae aedificium, per novi foederis doctores imprimis constructum, innitatur, bene videbant illi, hunc ante omnia esse removendum, si suo illud labefactandi consilio velint uti. Hoc articulo cadente ceteri, iusto tunc firmoque fundamento privati, cadunt omnes; hoc autem stante et florente stat et in tuto posita splendet omnis religio ab ipso Christo et Apostolis tradita. Omnium igitur virium, per literarum studium et malum male sanae rationis usum acquisitarum periculum faciebant in hoc, ut aliis persuaderent, *de hoc capite non solum nihil obvium esse in Scriptura S. verum etiam idem repugnare Scripturis, quid quod? ipsi sine rationi.* Hoc facto contingere sibi persuadebant, ut auctoritate Scripturae S. explosa, doctrinaque Iesu et Apostolorum penitus evulsa, religionem mere naturalem, aut potius (cum religio vere naturalis Deo ipso non minus auctore gaudeat quam illa revelata et ergo placitis bi-

blicis ab omni parte sit congrua) sua ipsorum fomina pro iusta mercede dividerent, atque praeconcepas opiniones in magnam nominis sui gloriam iuris communis facerent.

§. II.

In iis omnibus, qui animo tam infenso, et perverso sui amore ducti tela sua venenata in praecipua doctrinae Christianae capita, imprimisque in articulum de satisfactione Christi conicere non erubuerunt, nostris temporibus eminent et facile princeps est *Bahrdtius* ille famosus, qui, quam per vitam remissiolem et innumera temeritatis specimina perdidit nominis famam et rem familiarem, scriptis suis virulentis contra oracula divina et religionem Christianam recuperare, quamvis frustra, adhuc fategit. Inter alios eius libellos damno publico divulgatos hic nominandus est ille, quem inscripsit: *apologia sanae rationis contra doctrinam de redemptione*, quo fidem iustificantem in Christum unicum hominum Servatorem, et cum ea omnem exinde haustam animi pacem, omnemque spem ab animis piis appropinquante morte in illo collocatam plane irritam et ridiculam adeo facere conatus est. Sed stat et inconcussa semper stabit sancta, superque omnes hominum frivolorum machinationes immensum in modum excelsa veritas, sui ipsius contra astutissimos hostes potentissima ultrix, quod quidem ex ipso *Bahrdtii* exemplo et satis est videre. Nam quod Paulus Apostolus de malevolis aevi sui hominibus asseverat, *καθως εν εδοκιμασαν τον Θεον εχρει εν επιγνωσει, παρεδοκεν αυτους εις αδοκιμω των, ποιειν τα μη καθηκοντα, πληρωμενους παση αδοκωι* atque hac via sibi ipsos exitium paraturos, ita perversum illum et malo omine creatum Theologices Doctorem pedetentim ad tristissima fata perduci observamus.

mus.

mus. Faxit Deus *ὁ θεὸς πάντας ἀνθρώπους σοφῶς καὶ εἰς ἐπιγνώσιν ἀληθείας ἐλθεῖν*, ut hic vir literas humanas non mediocriter doctus, afflictionibus illis, quas sapientissimo benignissimoque Dei consilio hucusque pertulit, et quas temporibus futuris majores esse secuturas facile est ad coniciendum, ad veram sui aberrationumque suarum agnitionem, et animi emendationem non fucata mature se duci patiatur.

§. III.

Verumenimvero nec instituti nostri ratio, nec angusti huius scriptiunculae fines, nec, ut vere dicam, vires meae exiguae permittunt, omnia, quae doctrinae de satisfactione vicaria obiciuntur, singillatim numerare, singillatimque data opera refellere. Neque etiam his opus est. Nam eorum, quae homines religioni Christianae manifeste infensi huic doctrinae opponere solent, multaque argumentorum non ex Scriptura, vero verae cognitionis fonte, sed ex suo ipsorum ingenio, quod corruptissimum habent, depromptorum specie aliis persuasum eunt, summa spectatur, ut statim ab initio observavimus, in hac duplici causa: de illa doctrina in oraculis divinis nihil esse obvium, eandemque potius Scripturis S. sanaeque adeo rationi maxime adversari. Harum ergo demonstratiuncularum tantummodo vanitas detegenda, absterisque, quibus fallere alios cupiunt, coloribus omnium oculis exponenda, ne latius serpendo incautos decipiant et tam animi pace, quam vera aliquando felicitate spolient improborum hominum errores: Equidem non igoaro, ea, quae hic in contrarium dicuntur, a viris longe doctioribus, et Scripturae S. non minus, quam verae Philosophiae amantibus multo eruditionis apparatu iam dudum esse explorata, nec me aliquid novi aut inauditi ad fulciendam hominum Christiano-

rum in satisfactionem Christi fiduciam esse prolaturum. Cum tamen ea, quae huc pertinent, hinc inde sint dispersa, neque etiam veritatis documenta; iusto saepius possint repeti, nos argumenta huius doctrinae praecipua in unam quasi congeriem brevissimis colligendi consilium cepimus, nostram veluti qualiscunque studii *συμβολην* ad virorum doctorum *συμπόσιον* lubentissime allaturi, quorum tandem opera fiet, ut bona causa triumphet.

§. IV.

Intelligimus autem per satisfactionis vocabulum latiori sensu sumtum illam officiorum a Christo *θεανθεωπων*, tum agendo, tum patientiando, praesertim tamen morte cruenta impletorum summam, qua partim omnia, quae lex divina nobis praecipiebat, perfectissime nostro nomine praestitit, partim poenas acerbissimas, quae ob peccata nobis erant luendae, nostri causa ac pro nobis, ipse innocens, perpeffus est. Ipsam tamen satisfactionis vocem *forensam* esse, et a Iureconsultis dispesci in *civilem* et *criminales*, hanc porro in *proprium* et *vicariam*, de eo non est, quod hic prolixius agamus, cum rem nostram non absolute attineat. Iam vero videbimus, cuius momenti sint, quae ab adversariis proferantur. Et quidem ante omnia hic monendum, nec *Bahrdtium*, nec quemquam eorum, qui ab eius partibus stare philosophiae laudi sibi ducunt, aliquid novi contra doctrinam nostram protulisse, aut tam perniciosae in eam impigisse, ut necessario corruat, ex articulo fidei numero brevi manu deleatur, nec amplius fervare se possit. Minime. Crambe est centies cocta, et sexcenties recocta, ut bene norunt, qui historiam ecclesiasticam saeculorum priorum calant. Vt de iis, qui non diu post Apostolorum tempora doctrinae
Chri-

Christianae contra dicere conati sunt, taceam, hic *Fanftum et Laelium Socinos* ex seculo XVIto nominasse sat habeo. Illi cum suis, inter quos praecipue referendi auctores catechismi Racoviensis (cf. Sect. VI. Cap. VIII. in quo de morte Christi loquuntur) paulo post confecti, multis argutis eadem alii persuasum iverunt, unde tanquam ex promo condo nostri temporis novatores sua hauserunt.

§. V.

Primum, quod fidei nostrae obvertunt, hoc scilicet est: *caput* systematis theologici ab antiquissimis inde temporibus in ecclesia Christiana recepti *de Opt. Max. Servatoris satisfactione* pro miseris mortalibus praeslita *certis argumentis ex ipsa Scriptura haustis desitit, nihil de ea ibi exstare, eandemque ex literis divinis non esse de promptum, sed in illas potius ieiuna interpretatione intrusam.* At vero ipsum satisfactionis vocabulum *ἑγγεφαρον* esse, unus modo et item alter vere orthodoxorum non tamen ex communi consensu contendit, cum nempe de satisfactione Christi loquerentur. *) In alio enim nexu occurrere constat ex Matth. XI. 15. ubi Pilatus populo *ἰακων πεισμα* voluisse, atque propterea Barrabam vinculis solville dicitur. Non tamen hic de vocibus syllabis et literis, sed de re fermo et lis est. Quodsi enim vocabula illi ex asse equiparantia in Scripturis inveniri, demonstrare, et loca sententiam nostram diserte confirmantia in medium proferre poterimus, tum profecto idem erit, ac si ipsum satisfactionis *ρημα* in Scriptura S. totidem syllabis et literis consignatum reperissemus. Quis autem literarum divinarum tam est ignarus, qui nesciat, verbis *λυτρον, ἀντιλυτρον, ἀπολυτρωσις, ἰλασμον, ἰλασθῆναι*, et quae sunt eius generis innumera, non nisi eandem notionem, quam satisfactionis nomine signa-

signamus, exprimi. Quando Christus se ipse vitam suam pro hominibus ut *λυτρον* daturum esse ait Matth. XX. 28. *) et cum a Ioanne Apollolo in Ep. I. cap. II, 2. *πλασμος*, propitiatio pro peccatis nostris, a Paulo *ἀντιλυτρον*, 1 Tim. II, 6. pretium redentionis pro omnibus factus esse pronuntiatur, nonne hoc idem est, ac si in omnibus istis, caeterisque locis cum iis ex assē conformibus scriptum sit, Christum pro nobis satisfecisse? Pone, quemquam contraxisse nomina, quibus iuste solvendis sit impar, atque propterea, creditoribus ex lege ita postulantis, a iudice coniectum esse in carcerem. Pone, amicum debitoris miseri aliquid omnia, quae ille contraxerit, nomina in se recipere, totaque pecuniae summa ulque ad *τον ἑσχατον κωδραντην* soluta illi recuperare libertatem. Nonne hic profecto pro amico *satisfecit*? Nonne, cum quis tibi narret, alterum suam ipsius rem pro alterius libertate dedisse *λυτρον*, hoc plane idem est, ac si alterum pro altero satisfecisse, legibusque et creditoribus *ικανον ποιησαι* dicat. Vnde luculenter apparet, omnes eos, qui satisfactionem Christi propterea, quod vocabulum hoc non iisdem literis consignatum in scriptura legatur, negent, non esse audiendos. Itaque non video, quam ob causam hanc vocem, diu usurpatam ex systemate nostro delere, nec cum qua aptiore, notioneque accommodatiore commutare illam velimus.

*) Nominandi hic sunt *Deylingius*, qui in vocabulo *δικαιωμα*. Rom. V, 18. VIII, 4. et *Schwarzins*, qui in voce *λυτρον* Ec. LXI, 2. coll. Luc. IV, 19. et Pf. XI, 9. satisfactionem sacrificio praestitam invenisse sibi vult sunt. Vide *Schwarzins* Progr. *Εγγραφον satisfactionis nomen*. 1761. cf. Ernesti Biblioth. theol. Tom. II. p. 766. seqq. At vocabulum satisfactionis proprie forent est, ex iure Romano detinendum, et in doctrinis theologicis a *Terrilliano* primum usurpatum, significans *debiti solutionem*.

**) Hic locus quidem elasticus est et infra omnium. Particulam autem *ἀντι* praeter alia etiam significare *secus*, *ansat* apertissime patet ex Matth. II, 22.

§. VI.

Egregie huc pertinent, quae *Grotius*, linguarum et omnis eruditionis praeclare gnarus, etsi a recto interdum doctrinae Christianae tramite aberraret, ad illustrandam stabiliendamque sententiam nostram Lutheranam attulit, cum in *defens. fid. cathol. de satisf. Christi c. VII.* ita fatus sit: *notissimum est, inquit, iram alicuius avertere, id dici graece* *ιλασκεσθαι, ειρηνοποιειν, καταλασσειν, αποκαταλασσειν, latine, placare, pacare, conciliare aut reconciliare, item propitiare. Tum aëus ipse, tum id, quo aëus proprie peragitur, Graecis* *ιλασμος, Latinis placamen dicitur. In Deo ira adpellatur* *ανθροποπαθως, puniendi quasi adfœdus, quem Apostolus ait regegi sive reuelari coelitus in omnem impietatem atque iniustitiam hominum, ut qui veritatem in iniustitia detineant, hoc est, cognitis Dei mandatis reluctentur. Nemo autem excipitur, cum omnes finis natura filii irae, hoc est, irae divinae obnoxii. Haec ira supra quosdam manet. Io. III, 36. super quos non manet, ab iis auertitur. HANC AVERSIONEM CHRISTUS SUA MORTE IMPETRAT, ideoque placamen reëssime dicitur. Sic enim bis appellat Ioannes Apostolus, cum dicit: si quis peccat, advocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum illum innocentem, et ipse est *ιλασμος* pro peccatis nostris, neque vero pro nostris tantum, sed et pro peccatis totius mundi. I. ep. II, 2. Item: in eo sita est dilectio, non quod nos Deum dileximus, sed quod ipse dilexerit nos et filium suum miserit *ιλασμων* pro peccatis nostris. II, 10. Cum quo loco conferendus est ille Paulinus: commendat Deus suam caritatem, quod, cum peccatores adhuc essemus, Christus pro nobis esset mortuus. Rom. V, 8. Vterque enim, tam Paulus, quam Ioannes eodem argumento probant, non priores nos dilexisse, sed dilectos a Deo,*

et quod Paulus dicit mortuum esse, hoc Ioannes vocat, placamen esse factum. Addendus praeterea locus Pauli: Infirmamur gratis per redemptionem in Christo Iesu, quem Deus proposuit ἰλασθῆναι per fidem in SANGUINE IPSIUS. Rom. III, 24. 25. Factus est ergo Christus ἰλασμός sive ἰλασθῆναι in sanguine suo, quod quid est aliud, quam id ipsum, quod negat Socinus, pacatum a Christo Deum (sive satisfecisse Christum Deo): Nam quod ἰλασμων apud Ioannem expiationem interpretatur, expiationis autem voce peccati destructionem intelligit, id facit nulla de causa, nullo munitus exemplo. ἰλασμων apud Graecos Scriptores omnes, poetas, historicos, alios, est placare, soletque construi cum accusativo designante personam, cuius ira avertitur. Nec aliter apud LXX. interpretes et Luc. XVIII, 13. usurpatur etc. Haecenus Grotius. Quae cum ita habeant, sole meridiano clarius est, pro satisfactionis vocabulo in Scripturis eo sensu, quo hic sumitur, *κατα το ζητον* non exstante, innumera alia, ad quae pertinent ἀγορασμός 1 Cor. VII, 20. ἔξαγορασμός Gal. III, 13. καταλλαγή Rom. V, 10. ἀποκαταλλαγή Col. I, 20. reperiri, quibus tanquam notionibus specialioribus illa generalior continetur.

§. VII.

Sufficiant haec de satisfactionis notione in libris divinis, praesertim N. T. ubique obvia. Ex consilio nostro superius indicato afferenda nunc sunt aliqua Scripturae loca, in quibus doctrina nostra disertis verbis monstratur. Statim in promptu est locus ille egregius ex priori Petrina I, 18. 19. *ἰδοτες, ὅτι ὁ Θεος, ἀργυριῶ ἡ χρυσιῶ ἐλυτρωθητε ἐκ της ματαιας ὑμων ἀναστροφης παρρησασθενων, ἀλλα τιμιῶ ἀματι ὡς ἀμνη ἀμωμω και ἀσπιλω. χριστη. Sciatis, vos non rebus caducis,*
quae

quae sunt aurum et argentum, redemptos esse a vana vestra consuetudine ex maioribus ad vos derivata, sed pretioso sanguine Christi velut agni immaculati et purissimi. Scire aveam, quibus verbis et notionibus uti debuisset Apostolus, si disertius, planius, apertius de vicaria Christi satisfactione loqui voluisset. *In causa facili cuius licet esse deserto*, inquit Ovidius aliquo loco. Haec vero profecto non est facilis et levis, sed gravissima et maximi ponderis causa; et tamen Apollolus tam plane et perspicue eam expedit, ut non nisi inuisibilissima animi veritatis inimici pervicacia obscuritatis culpam ei attribuere queat. Huius autem generis innumera inveniet, cui operae pretium esse videatur, animo attento et suae salutis cupido oracula divina perlegere, ut necessario angustus huius libelli fines transgrediar, si omnia huc pertinentia Apostolorum effata in medium proferre velim. Vnum ergo et item alterum ex praecipuis adlegasse mihi sat sit. Nil scilicet clarius, dilucidius nil esse potest iis, quae Paulus posteriori sua ad Corinthios V, 18-21, et ad Romanos V a commate inde 6to usque ad finem capitis in hanc rem disseruit. His mihi quidem satisfactionis dogma a sanioribus ecclesiae doctoribus hucusque defensum extra omnem dubitationem positum et machinationibus eorum, qui hoc impugnant, ne species quidem veri superesse videtur. Nec amplius audiendi sunt, qui dicant, Christum nos redemisse et *ἵλασμον* pro peccatis nostris esse factum, dum doctrina et exemplo viam et auxilia e peccatorum sordibus emergendi monstraverit. Quis enim quaeso de doctore vel magistro auditoribus viam virtutis felicitatisque monstrante dicere audeat, hunc illorum ferre peccata, illos expiare, placamen pro illis praestare?

* Quae praeter haecce a nobis allata huc pertinent, ea legere est in *Is. Greshamii Reinbeckii tractatione theologica de redemptione per Ieron.* in qua auctorem libelli:

belli: *apostolischer Wegweiser zur wahren Glückseligkeit*, Socinianorum vestigia prementem, *Christiani* Democriti nomine inclutum accurate refellit.

§. VIII.

Transco ad alia. In animum enim ab initio induxi, ut paucissima de admirabili huius articuli cum universa doctrina biblica conspiratione subiungam. Scilicet non desunt, qui eum in disceptationem propterea vocent, quoniam cum gratuita peccatorum remissione in sacris bibliis oblata minus consentiat. *Nil*, inquit, *remissioni gratituae magis adversatur, quam eiusmodi, qualem orthodoxi volunt, satisfactio et pretii aequalis solutio.* Cum enim creditori satisfit vel ab ipso, vel ab alio illius nomine, tum vere dici non potest, eum gratuito remississe debita. Sed qui fiat, ut unum cum altero pugnet, cum ipsa Scriptura utrumque perpetuo coniungat? Nam postquam Apostolus Rom. III, 24. 25. *nos gratis*, quae sit Dei clementia, *justos declarari* asseruerat, statim pergit, *per redemptionem a Christo Iesu comparatam, quem Deus proposuit* *ἰλασμενὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι.* Dum igitur Apostolus peccatorum humanorum remissionem clementiae divinae tribuit, eam simul superintruit *ἐπιλοισίωσει* per Iesum partae tanquam causae ac motrici clementiae divinae. Tantum abest, ut illae sibi invicem fiat contrariae, ut potius archissimo vinculo cohaereant, amica societate conspirent, et alterum ex altero, tanquam ex fonte rivus promanet.

§. IX.

Omnis vero ea conciliandi difficultas, quae tantas in hoc capite lites movit, inde originem traxit, quod discrimen inter *gratiam Dei absolutam et conditionatam* plane negligeretur. Clementia scilicet divina,

ma, in remittendis hominum peccatis occupata, non absoluta, sed satisfactione et *λυτρω* per Christum praestito est fundata. Deus O. M. vult et serio vult nos liberare ac peccatis, si fidem veram habemus in Christum Iesum pro nobis mortuum. Praeterea iustificatio nostra five peccatorum remissio in scripturis dicitur gratuita seu gratis et absque merito nobis concessa non ratione Christi Servatoris, sed respectu nostri et virtutis nostrae. Constat hoc ut ex innumeris aliis sic imprimis ex illo Paulino Ephes. II, 8. 9. *Τη χάριτι ἐστὶ σωσασμένοι, οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μὴ τις καυχώσῃται*, cui plane respondet aliud, quod est in ep. ad Rom. III, 28. *λογίζομεθα, πιστεὶ δικαιοσύνη ἀνθρώπων χωρὶς ἔργων υἱοῦ*. Sane quidem, si cum *Guil. Abram. Telleri*, viro doctissimo, sub vocabulo *ἔργων*, cum ad gentiles conversos scriberent Apostoli, scelestissime illorum facta, aut cum ad Iudaeos, sub vocabus *ἔργων νομοῦ*, non nisi ea, quae ab his ad praecepta legis leuiticae fiebant, et *σωζεσθαι*, ad religionem Christianam perducere, totumque priorem locum ita vertere velis: *es ist lediglich Gottes Gnade, durch welche ihr Christen worden seyd, und hattet ihr keinen Vorzug vor so vielen andern Heiden, um derwillen ihr solcher Wohlthat eher würdig gewesen würet; ihr habt es ganz als sein freies Geschenk zu betrachten, das ihr wahrhaftig nicht mit eurem bisherigen Lebenswandel verdient hattet*; (cf. eius Wörterbuch des N. T. sub voce *Werk*) si ita, inquam, interpretari lubeat, tum sane de nulla peccatorum humanorum remissione, de nullis benignitatis divinae documentis in illa conspicuis in hoc loco est sermo. Non quidem inficias eo, per *ἔργα* et *ἔργα νομῶ* interdum illa exercitia Iudaica ad legis leuiticae normam exhibita in sacris literis significari. Sed in hoc et aliis dictis, in quibus de *δικαιο-*

συνη et *σωτηρια* hominibus parva loquuntur viri *θεοπνευστοι*, sensu admodum latiori sumendae sunt illae voces, ut scilicet ea omnia, quae homo ad *legis moralis* normam tum per Moſen Iudaeis, tum per naturam omnibus omnino hominibus revelatam patrare possit, iis notentur. Et quidem hoc aperto apertius patet *ex lege oppositionis*, uti in eruditorum scholis loqui solent. Nam Apostoli *τω νομου*, (i. e. ex mente Telleriana, legi leuiticae) non, ut tamen necesse erat, opponunt legem moralem five veram Dei voluntatem omnibus omnino hominibus praecipientem, nec *τοις εργασις νομου* (quae ad legem leuiticam fierent) res gestas hominum convenientes cum illa communi Dei lege, nec *τοις εργασις* (sceleribus gentilium) veram et Deo probatam virtutem; sed opponunt *τω νομου την πιστιν, τοις εργασις νομου την χαριν* et *τοις εργασις εν δικαιοσυνη του θεου ελπον*. Neque vero ullibi exstat Apostolorum assertio de vera hominum salute, implenda lege morali acquirenda, sed ubique peccatorem remittunt ad *χαριν του θεου*, et quod dixerant *εξ εργασις νομου*, id alibi interpretantur *δωρεαν* i. e. gratis, nulla nostra interveniente aut quicquam merente virtute nostra, Rom. III, 24. quantacunque demum sit, nam semper est, et, quamvis summo exhibita virium conamine, manet vehementer imperfecta, *ινα μη τις καυχουνηται*. Illa igitur clementia divina, quae peccata nostra tollit et tanquam infecta respicit, parva nobis est per *απολυτρωσιν δια του αιματος χριστου*, ut iustitiae divinae satisfieret, efflui. Hoc modo iis, quae Scriptura de gratuita peccatorum remissione ex hac, et de satisfactione Christi meritoria ex altera parte docet, non ex praeconeptis opinionibus sed sobria mente consideratis videbimus omnia ad amussim consentire.

§. X.

Caeterum minime quadrat, quod supra a secus sentientibus huius doctrinae opponeretur, cum dicerent: creditorem non ex quadam benignitate missum facere debitorem, si quis forte alius nomina ab hoc contracta solvat. Sane. Vbi enim pecuniam mutuam ad assem recipit ille ita, ut nullo modo debitori solutionem facilem reddiderit, de nullo etiam benignitatis nomine gloriari ipsi licet. Quodsi vero creditor sua ipsius voluntate ductus nominibus debitoris sui feliciter solvendis praebuerit ansam, nec modo viam, qua se aere alieno liberaret, monstraverit, verum ipse etiam adiumento fuerit debitori in hoc negotio, tum profecto maximas hic illius benivolentiae debet gratias. Et quidem haec ipsa est causa inter Deum et hominem peccatorem. *Tantopere enim, ut apud Ioannem est, Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, quo nemine, qui crederet, pereunte omnes vita aeterna fruuntur.* Ipse hominibus peccato miseris viam ad salutem monstravit, ipse filium suum misit, ipse meriti, quod pro nobis praestitum est, veraeque et ad salutem necessariae in Iesum fidei rationem homines doceri *πυλαμενος και πολυτροπος* curavit. Non ergo nisi summa clementia, et mere paterna divinaque bonitas, nullis nostris meritis conciliata, in redimendis salvandisque hominibus occupatur.

§. XI.

Restat, ut de consensu huius doctrinae cum sana ratione disseram. Offendit enim ratio humana tum imbecillis cum in hostibus rei Christianae ut plurimum vitis et sceleribus depravata in articulo de Christo pro nobis cruci affixo. Sed asserant, quaeso, quid in hoc capite contrarium sit necessariis rationis nostrae axiomatibus. Longe aliud enim

est: *hoc ratio non capit*, et longe aliud: *hoc rationi contrarium est*. Arbitrio suo, cuius vindicias *Io. Aug. Ernesti, ὁ τὸν ἐν ἀγνοίᾳ*, aliquando publice proposuit ac doctissime defendit, Deus hanc tulit legem, ut per fidem in Christum salutem consequeremur. Cui enim absonum videatur, si dicitur, *religionem posse in quocunque hominum statu arbitraria quaedam habere*, ut cum beato doctore, a cuius pedibus olim fedi, loquar. Iam vero pro hominum statu, qui nunc est, non tam arbitrario, quam potius, ut ita dicam, necessario inducta est doctrina de satisfactione Christi, quoniam, sublata illa, ipsa ratio non videat, quo adiumento nisi e peccatis emergant homines, aut qua via quaeramus in his quotidianis vitae nostrae maculis refugium. Fundamenti igitur loco ponamus hoc: *si ea est hominum conditio atque natura, ut non possint religioni naturali ac necessariae, omninoque voluntati divinae satisfacere. si velint; aut ita sint vel erroribus coecati vel vitii depravati, ut ne possint quidem satis velle; Deus potest, misericordia commotus, aliam rationem sui placandi et felicitatis consequendae praescribere, si nihil in ea inest, quod aeternae iustitiae et sapientiae suae legi repugnet, et conservata sapientia et sanctitate sua praecipere, quae faciliora sint et accommodata eorum imbecillitati, quibusque adeo adducentur ad illius aeternae ac necessariae religionis observationem.* Quid enim est in his, quod non per necessarias notiones Dei perfectionumque divinarum sumere liceat. (*cf. b. Io. Aug. Ernesti vindiciae arbit. div. in rel. const.*)

§. XII.

Tria potissimum illis insunt, quae curatiore momentorum suorum penstatione egeant, a nobis iamnunc institutenda. Et quidem primum est, eam hodie esse hominum naturam atque conditionem, ut

voluntati divinae, etiamsi velint, non satisfacere, et ne quidem ex ea vivere satis velle possunt. Non satisfacere *possunt*. Nam ita sunt ignorantia et erroribus circumdati, ut eam nequidem norint, quam per rerum naturam satis detestamur. Apertum hoc est e populorum cogitationibus suis viventium exemplis, dum alteri honestum est et iustum, quod ab altero iniustissimum et nefas habetur, quemadmodum in praefatione *Cornelii Nepotis* et *historiis novissimis* habemus. Certam veritatis et virtutum cognitionem quod attinet, caliginosa nocte pressum laborat genus humanum in statu naturali, qui dicitur, inter incertissimas maximeque dubias coniecturas hinc inde vagans. Hoc tamen si quis concedere nolit — et multi sunt, qui negent — id tamen in aprico positum est, in hac privationis conditione omnem omnino naturam humanam iustis et summe necessariis carere ad legem divinam, quae prima initia, quae nobis ineffe contendunt, implendam viribus. Modo animo a praesumptis opinionibus libero, attento et sui ipsius studioso te, naturam, studia, facta, omnem vitam tuam solertius explorare didiceris, tum vero toto die cum Paulo Apostolo conquiri opus fuerit: *ὁὐδα ὅτι ἐκ ἐπιθυμιῶν ἐν ἡμῶν ἀγαθόν· τὸ γὰρ θελεῖν παρῆκεται μοι, τὸ δὲ κατεργασθῆναι τὸ καλὸν ἐκ ἐπιθυμιῶν· οὐ γὰρ ὁ θελῶ, ποιοῦ ἀγαθόν· ἀλλ' ὁ εἰ θελῶ κακόν, τὸτο περὶ σῶσι.* Haec Apostoli professio ex ipsa omnium hominum, quin virtutis maxime amantium, experientia quotidiana est hausta. Sed ne quidem *satis velle* possunt, libidinum quippe pravitate, propensionum perversitate, studiorum iniquitate corrupti, ut si in se ipsos probe attendant, non animadvertere non possint, quae idem Apostolus de se eodem loco scripsit, *legem maxime perversa precipientem (νεμὸν ἀμαρτίας) sibi in-*

esse,

esse, repugnantem voluntati divinae (vovisse Deo) ut ergo, ex hac vivere, vehementer nolit. Vade nitimur in vetitum semper, cupimusque negata, ut est apud poetam.

§. XIII.

Quae cum ita sint, quid praeflantius, quid salubrius, quid maiestati et misericordiae divinae convenientius, quid tandem naturae humanae accommodatius constitui poterat, quam religio Christiana, crimina nostra satisfactione expiatoria delente, et necessarias ex iis indies magis atque magis emergendi vires suppeditante. An Deus tale quid constituere poterit, hoc multis demonstrare per instituti nostri rationes non licet. Si quis de eo dubitet, eum ad *vindicias arbitrii divini b. Ernesti* supra laudatas remitto, ubi de hac re fusius. Dei autem sapientiae ac benignitati totum relinquendum erat, quam viam ad salutem acquirendam hominibus se ipsos salvare nesciis munire vellet. Munivit viam talem naturae nostrae accommodatissimam proponenda morte Christi et praecipienda in eum fide, qua utraque arcto vinculo nexa iniquitas nostra tollatur, poenae merita solvantur, emendationis adiumenta praebentur. Quis hanc viam reprehendere? quis dicere audeat, Deum tale quid constituere non potuisse? qui omnia potest, quae summae sapientiae ac iustitiae non adverfantur.

§. XIV.

At dicat aliquis: doctrina de satisfactione Christi, perfectionibus his divinis admodum repugnat, asylum quippe securitatis, pravitatis et omnium vitiorum. Si enim Scriptura hominibus, ut sua opera, suaeque virtute salutem quaerant, non praecipit, quid quod? si omne virtutis studium supervacaneum esse declarat eo, quod illud ad felicitatem adle-

afsequendam nihil facere contendat, folamque in Iefum fidem, cum ipsi virtutis laude careant, adeoque male egerint, refugium offerat, tum profecto feneftra ad omnem nequitiam patefacta homines fe totos maleficiis, certiffimaeque perneciae dabunt. Sed haec et id genus alia non nifi criminationum maxime malignarum nota funt inurenda. Nihil enim ad promovendam veram virtutem aptius hac doctrina, quae femper ex ea parte oculis noftris in Scriptura proponitur, ut ad meliorem frugem adduci nos patiamur, et tum animi tum factorum emendandorum facultatem inde capiamus. Non enim impiis et in pravitate confulto perfeverantibus, fed verae virtuti ftudiofis fatisfactionis fructus promittitur, eoque, ut ita dicam, tantummodo gradu, et eo moderamine promittitur, quo fide in Chriflum nos perfectiores reddimur, ipfamque hanc fidem per ferium virtutis exercitium apertam facimus.

§. XV.

Ex ea, inquam, parte et eo femper fine Apostoli omnes ubique meritum Chrifli oculis proponunt. Notatu et perpetua penfione digniffimum eft illud Petrinum in priori fua II, 24. *ὁ Χριστός τας ἀμαρτίας ἡμῶν ἤνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ το ξύλον, ἵνα ταις ἀμαρτιαῖς ἀπογενομενοι τῆ δικαιοσύνη ζήσωμεν.* ut a peccati (omnis internae et externae nequitiae) imperio liberi vitam piam, iuftam et ab omni culpa vacuum tranfigamus. Quo iure igitur et qua fronte aliquis Deum hominibus salutem in filio fuo parantem de impietatis et vitiorum patrocinio adcfare poteft, cum huius per Redemptorem partae salutis, non nifi quando nos ex vitis exuimus, omnisque generis pietatem magis magis, que exercere difcimus, participes nos facere velit, et omnino in doctrina evangelica talia praeceperit, quae non folum faciliora funt et ac-

commodata imbecillitati nostrae, sed quibus adducamur adeo ad illius aeternae ac necessariae religionis observationem? Scilicet cum ea sit voluntatis humanae natura, ut, quamvis cognita alicuius exempli aut virtutis pulcritudine, ignava maneat et in agendo inefficax, atque praeter haec, etiamsi serio velit, a viribus ad bene agendum necessariis destituta, doctrina evangelica e contrario eam habet vim, ut promittat et animis fidelibus largiatur facultatem obediendi, veraeque sanctitatis consequendae, et sic proprie legem stabiliat ac sanciat per fidem, quae divinam salutis promissionem vero animo complexa est; ut cum b. *Ernesti* loquar. Hanc vim profecto infitam esse doctrinae evangelicae, atque per eam largiri vere credentibus, tum ex Apostolorum assertionibus, tum ex hominum vere Christianorum exemplis patet. Quapropter Paulus de imbecillitate sua ac tristissimo inter legem divinam et suas libidines dissensu antea vehementer questus alio loco se *ἐν τῷ ἐκδουαμέντι χρηστῷ* omnia posse gloriatur.

§. XVI.

Quum igitur, ut in antecedentibus vidimus, satisfactionis dogma bene respondeat notionibus rationis humanae de sapientia, bonitate et sanctitate divina, peculiaris demonstratio de eius consensu cum *iusiuris* Dei supervacanea possit videri. Absurdum enim sit existimare, abhorere aliquid posse ab hac, quod cum illis conspiret. Quia tamen de eo novissimis temporibus maxime mota est quaestio, et exinde possibilitas adeo talis satisfactionis, quam orthodoxi defendunt, negata, ea, quae ab adversariis proferuntur, profecto non praetereunda, sed paullo diligentius sunt examinanda. Obvertunt nempe: *ex iusiuris divina necessario non sequi, ut ad condonanda hominibus peccata alius interveniat,*

et

et poenas vicario nomine luat; *nec adeo convenire iustitiae Dei, ut infontem loco rei puniat.* Ad haec duo potissimum in calce libelli respondebimus. Equidem ex iis non sum, qui necessitatem meritii Christi exinde demonstratum iverunt, quoniam pro iustitia divina homines remissionem peccatorum et salutem veram alias non possent assequi. Ad homines in gratiam reducendos per se et absolute non necessaria fuisse ea, quae Christus vicario nomine praestitit, facile apparet. Quis enim negare audeat, sapientiae, quae in Deo summa est, plures patuisse vias ad id efficiendum. Omnibus tamen bene perpensis hoc mihi ad intelligendum proclive videtur, cum Deo pro arbitrio suo placuerit, cuiusmodi ἀπολύσιον, de qua nobis sermo, hominibus culpae et mortis obnoxiiis parare, eam optime convenire cum notione iustitiae divinae; quid? quod, illa sublata, iustitia divina in discrimen incidat. Quanquam enim a clementia Dei remissionem peccatorum speramus, cum male nos fecisse poeniteat, et serium in meliorem frugem redeundi consilium ceperimus, tamen de eo non certi esse possumus, nec videmus, qui poenitentia sola sufficiat iustitiae divinae ad condonanda peccata. Inter omnes scilicet constat, regem iustum et sapientem non posse fatishabere, modo malefactorum eum, qui talia commiserit, poeniteat. Et tamen, quantum interfit discrimen inter imperfectas leges regis alicuius humani, quamvis iustissimi, interque leges Dei perfectissimas, de quibus nil unquam potest remitti, quis est, quin videat. Quarum ergo ut auctoritas, dignitas, sanctitas conservaretur, monstraretur, in apicum poneretur, Redemptor missus est, illas impletum et poenas solutum a legibus definitas. Quodsi autem Deus hoc Redemptore non interveniente et simpliciter remitteret peccata poena dignis, tunc non aper-

tum faceret, quam graviter ipsi malefacta displicerent, et tunc etiam profecto dubium foret, an Deus tantopere iustus sit et sanctus, quantum sana ratio eum esse statuit. Ex his iam a priori, quod dicunt, ut verosimillimum non conicere non possis, Deum ad remittenda hominum peccata talem invenire viam debuisse, ut suo in illa odio omnibus manifestato ea non impune dimitteret.

§. XVII.

Et sic quidem res habet. Bonitas divina in promittenda et comparanda hominibus salute non ita sibi indulgit, ut iustitiam negligeret vel obsecraret; nam non simpliciter concedere voluit salutem poena dignis, sed interveniente *ἵλασμο* i. e. *iusta peccatorum expiatione*, ut conspiciendam praeberet non modo bonitatem sed etiam iustitiam suam *ἕως τοῦ εἶναι αὐτὸν δίκαιον καὶ δικαιῶντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ*, ut esset iustus pariter et iustificans credentem in Iesum. Rom III, 26. Ita iustitia et sanctitas Dei O. M. in peccatis condonandis conyerfatur; ita praeclaris bonitatis et iustitiae speciminibus per *ἵλασμον* editis reverendum non minus quam amabilem se Deus nobis praeclitit; ita *λυτρον* a Christo Iesu oblatum *unam rationem* esse videmus, *conciliandi elementiam Dei* in abolenda hominum culpa occupatam *cum ipsius iustitia*. Tantum abest, ut satisfactio vicaria iustitiae divinae advesetur, ut potius religionis naturalis patroni foedissimam isti adspargant maculam, cum maximam illam legis conservandae necessitatem negligant. At minus conveniens est *iustitiae divinae*, dicat aliquis, *punire insontem fontis loco*. Sane quidem. Si iudex quispiam partium studio ductus aliquem, qui alterius nomine poenas luat, vi quadam externa cogere non erubescat, tum intulissime illum agere, quis negabit? Quodli vero sponte aliquis

quis (qui tamen sit sui iuris) nec nisi sua ipsius voluntate motus se ipse poenas daturum offerat amici cuiusdam loco, tum profecto non video, quo iniustitiae nomine aculari possit iudex, quando infontem fontis loco male tractat. Toto etiam die coram foro humano accidit, ut salva iudicis iustitia unus et item alter vicario nomine poenas solvat. Christus Iesus autem, ut disertis verbis in Scriptura pronuntiatur, pro summo, quo in homines afficitur, amore tantis se aerumnis subiecit, vitaeque, cuius ponendae (quod bene observandum) ius ac potestas ipsi erat, cessit; ut legi divinae satisfaceret, eiusque sanctitas conservaretur, ut igitur non sit, qua propter de iustitia divina dubitemus.

§. XVIII.

Quibus demonstratis illud etiam, quod nonnunquam a contentibus obicitur: *Deum non egere sanguine, nec iustitiae divinae satisfieri posse alterius sanguine pro peccatis nostris*, per se corrui, cum nos nunquam illud, sed hoc contenderimus, Deum pro arbitrio suo, summa sapientia, bonitate et iustitia innixo, eam praecepisse viam hominibus, ut *λυρω* a Christo, sicut per alia, sic etiam per mortem cruentam, oblato filii virtuti in evangelio rectius monstratae summam navare operam et debeant et possint. Sat nobis sit vidisse, salutis ab arbitrio divino hominibus constitutae eam esse rationem, ut Deus nihil de iustitia et sanctitate remiserit. Longioribus subtilioribusque disputationibus omnino non opus est. Res ipsa est perspicua, nec unquam adversarii efficient, ut ostendant, sententiam nostram de satisfactione Iesu non inesse verbis divinis, quaqua se demum vertant. Nam ubi Apostolorum effata ita interpretantur, ut aliud quid in iis reperiant, tunc omni interpretationis fundamento carent, et ab usu loquendi plane

ne discedunt, quod vero non est interpretari, sed, quod lubet, finire.

§. XIX.

Deus O. M. ipse verbi et Spiritus sui efficacia semper nobis adsit, ut amore divino per Iesum Redemptorem nobis monstrato ad veram pietatem et virtutem adduci nos patiamur, atque praeceptis evangelicis de continentia, castitate, patientia, caritate fraterna, precibus praesertim per Christum saepe fundendis, omnique omnino pietate morem geramus. Quo facto fiet, ut indies reclusius veriusque de satisfactione Iesu Christi sentire, ipsaque experientia nostra discamus, quid sit, quod Salvator dicit: *si quis operae pretium ducat, ex voluntate eius, qui me misit, vivere, is cognoscat, utrum haec doctrina sit ex Deo, aut a me ipso profecta.* Tum vero nil nobis prius, nil posterius erit illo pretioso *λυτρω* per Christum oblato, omnia caetera, hoc servato, vili nauicque pendemus, et ut nos Dioeceseos Gomeranae Pastores nuper ab Ephoro Gravillimo, *Georgio Henrico Barthio*, quem non Patris loco habere, amare, venerari nefas fuerit, scripto non minus pie quam erudite latino idiomate exhibito adhortabamur, omnis mens nostra in eo occupabitur, ut cum Paulo dicamus: *οὐκ ἔχοντα τὴν ἐλπίδα τι, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τὸν ἑστανόμενον* 1 Cor. II, 2. Hac via contra novatorum et seductorum frivole prolata bene muniti iuvenile Deo vitam consequemur aeternam, in qua quicquid Christus in salutem nostram fecit et perpessus est, admirationis et laudum nostrarum praecipuum erit argumentum.

Pon 24 1067
20

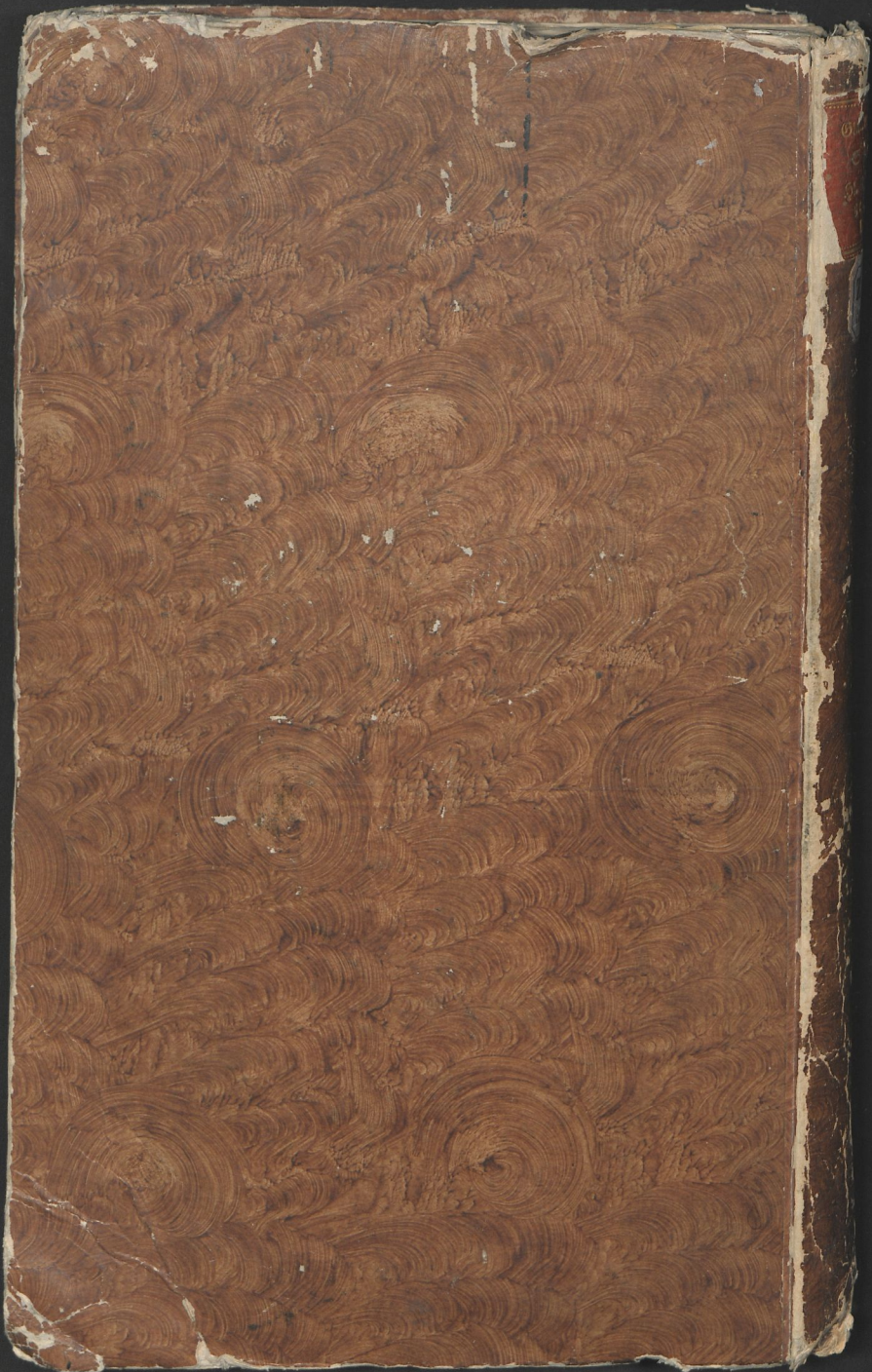
f

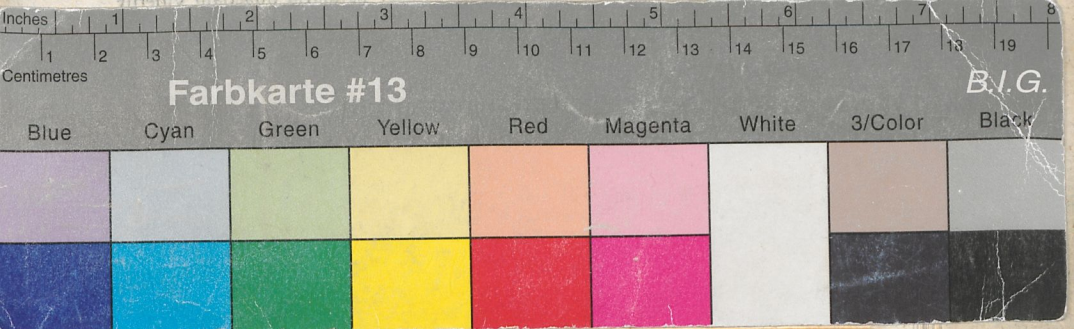
TA-70L

an 2 u. an 13 noch nicht aufgenommen

121

34

VIRO MAGNIFICO,
AMPLISSIMO, DOCTISSIMO
**CAROLO CHRISTIANO
TITTMANNO**

SCRIPTVRAE S. DOCTORI,
THEOL. ADHVC IN ACAD. VITEBERG. PROF. PVBL. ORD. CONSIST. ASSES. PAST.
AD AED. VRB. PRIM. SVPERINT. IN CIRC. EL. GENERAL. ET ALVMN. ELECT.
EPHORO etc., nunc vero
PASTORIS DRESDENSIVM PRIMARIJ ET SVPERINTENDENTIS MVNVS CAPESENTI,
NEC NON SVPR. SENAT. ECCL. ASSESSORIS etc. GRAVISSIMAS PARTES SVBEVNTI

NOVOS HONORES GRATVLATVR,
ATQVE PIETATIS, VENERATIONIS ET OBSEQVII MONIMENTVM QVALECVNQVE
CONSECRAT
*DE SATISFACTIONIS NOTIONE CVM SCRIPTVRA S.
ET RATIONE SANA BENE CONSENTIENTE*

BREVITER EXPONENS
IOANNES CHRISTIANVS TIEMANN
APVD DANNIGCOËNSES ET WALLWICENSIS IN DIOECESI GOMERANA PASTOR.

SERVESTAE
LITERIS FÜCHSELII MDCCLXXXIX.

34.